

Knjižnica časopisa „Naprej!“ v Idriji.

IX. zvezek.

Temeljna načela socialne demokracije.

(Erfurtski program.)

III. del.

Kapitalistični razred.

Napisal

Karol Kautský.

Poslovenil po 8. izdaji Anton Kristan.

Cena 30 vinarjev.

Idrija 1908.

Žaložila in izdala založba časopisa „Naprej!“

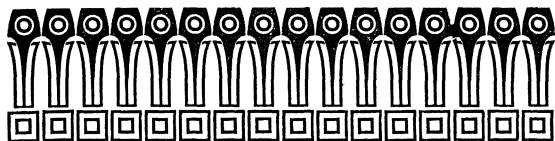
Tiskal Iv. Pr. Lampret v Kranju.

Vsebina:

	Stran
Trgovina in kredit	5
Delitev dela in konkurenca	12
Dobiček	16
Zemljiška renta	18
Davki	24
Padanje dobička	28
Kako rastejo velepodjetja. Karteli.	33
O gospodarskih krizah	45
Kronične nadprodukcije	61

Trgovina in kredit.

Videli smo, kako postaja množica prebivalstva v deželah s kapitalističnim proizvodnim načinom vedno bolj proletarska, delavska, ki je ločena od proizvodjalnih sredstev, tako da ne more ničesar več na svojo pest proizvajati in je zato prisiljena prodajati, če noče od gladu umreti, edino, kar poseduje, namreč svojo delavno moč. Večina kmetov in malih obrtnikov spada dejansko že tudi v proletarijat. Kar jih še loči, to je njih posest, ki je pa že tako tanko zagrinjalo, bolj pripravno, da zagrne izkoriščanje in odvisnost, nego da jo prepreča; tako zagrinjalo, kakršno vsak močnejši veterček odvdigne in odnese.

Na drugi strani pa vidimo malo četo posedujočih, kapitalistov in veleposestnikov,

kateri edini posedujejo najvažnejša življenska proizvodna sredstva, najvažnejše življenske vire za vse prebivalstvo, katerim tudi to posedovanje daje mogočnost in moč, da napravljajo nepremožne od sebe odvisne in jih izkoriščajo.

Med tem ko pada večina prebivalstva vedno globlje v revščino in bedo, uživa ta mala četa kapitalistov in veleposestnikov v zvezi z nekaterimi lizuni, sama vse one ogromne koristi, ki prihajajo iz pridobitkov današnje kulture, predvsem iz napredka prirodoslovnih ved in njih praktične uporabe.

Oglejmo si to malo četo izvoljencev malo bližje; premišljujmo o ulogi, ki jo igra v gospodarskem življenju in o posledicah, ki nastanejo iz tega za družbo.

Mi že poznamo tiste tri vrste, v katere se deli kapital, namreč v trgovski kapital, v oderuški kapital in industriálni kapital. Zadnje imenovana vrsta kapitala je najmlajša, mogoče še toliko stoletij ni stara, kolikor štejeta obe drugi vrsti kapitala tisočletij. Pa najmlajši bratec je rasel naglejše, mnogo naglejše kot starejša; zrasel je v velikana, ki je oba druga podjarmil in ju prisilil v svojo službo.

Za proizvodjanje v malém v njegovi polni (klasični) obliki ni trgovina nĳakšna brez-

pogojna potreba. Kmet in istotako rokodelc moreta proizvajalna sredstva, v kolikor jih morata kupiti, direktno jemati od proizvajalcev; moreta pa tudi svoje izdelke (ev. pridelke) direktno konsumentom prodajati. Trgovina na tej stopinji ekonomičnega razvoja služi v glavnem razkošju, ni pa za uspeh produkcije na sploh, za vzdrževanje družbe, potrebna.

Kapitalistično proizvajanje je pa nasproti temu, kakor smo videli, že v naprej odkazano na trgovino — prav tako tudi trgovina od gotove stopinje naprej potrebuje radi lastnega daljšega razvoja kapitalističnega proizvajanja. Čim bolj se to razširja, čim bolj zavladuje kapitalistični proizvajalni način, tembolj potrebnejši je napredek trgovine za vse gospodarsko življenje. Ni več le radi obilice razkošja. Vse proizvajanje, da tudi hranjenje prebivalstva v kapitalistični deželi, je danes odvisno od tega, da gre trgovina nemoteno po svoji poti naprej. To je tudi eden izmed vzrokov, ki napravljajo dandanes svetovno vojno bolj nevarno, nego je sploh kedaj bila. Vojna povzroča, da trgovina zastaja in vsako zastajanje trgovine pomenja tudi zastajanje proizvajanja, da, celo vsega gospodarskega življenja, pomenja gospodarski pogin, ki se razširja dalje

in ni manj pogubonosen kot opustošenja na bojevnem polju.

Prav tako važen kakor razvoj trgovine je postal za kapitalistični proizvodjalni način razvoj o d e r u š t v a. Oderuh je bil za gospodarstva proizvodjanja v malem priliznjeneč, ki je izkoriščal potrebo ali lahkomišelnost drugih in jim pil kri. Denar, ki ga je drugim posojeval, je služil praviloma — in pravilo je bilo, da je posedoval vsak proizvodjalec potrebna proizvodjalna sredstva — le v namen neproduktivnih izdatkov. Če si je n. pr. kak plemič izposodil denarja, je to storil, da ga je zapravil z veseljačenjem; če si je kmetič izposodil, je to napravil radi tega, da je mogel plačati davščine v denarju ali pa stroške pravn. Posojevanje proti obrestovanju je veljalo zato za nemoralno in se je na sploh obsojalo.

Vse drugo pa je v kapitalističnem proizvodjalnem načinu. Denar je sedaj sredstvo, da se uredi kapitalistično podjetje, da se nabavi delavskih moči in da se jih izkorišča. Če si podjetnik dandanes denar izposodi v svrhu, da ustanovi kako novo podjetje, ali da razširi že obstoječe, ne pomeni to, — pogoj je seveda, da podjetje uspeva — da si skrajša dosedanje dohodke za svoto obrestovanja na posodo vzete svote.

Izposojen denar mu je služil namreč, da je izkoriščal delavske moči, torej, da si je povečal dohodke, in sicer za precej več nego za znesek dolžnih obresti. Oderuh izgublja sedaj svoj prvotni značaj. Njegova uloga kot sredstvo za izkoriščanje stiske in lakomiselnosti stopa vedno bolj v ozadje napram ulogi, da „oploduje“ kapitalistično proizvodnjanje, to se pravi, da omogočuje, da se hitreje razvija nego bi se moglo z denarjem, ki bi se nabiral iz kapitala v blagajnah industrialnih kapitalistov. Gnjus pred oderuhom prejenjuje, ta postaja neomadeževan in vsprejemlje tu novo, lepše doneče ime: upnik.

Obenem pa je postala glavna smer gibanja obrestonosnega kapitala drugačna. Denar, ki so ga nakupičili oderuški kapitalisti v svojih blagajnah, je prišel poprej odtod po tisoč odtokih med nekapitaliste. Danes so pa blagajne oderuškega kapitala — kreditni zavodi — postali zbirališča, v katera teče po tisoč kanalih denar nekapitalistov, da ondod pride v roke kapitalistom. Kredit je danes prav tako kot včasih sredstvo, da napravi nekapitaliste — neposedujoče kakor tudi posedujoče — podložne kapitalu vsled obresti, ki jih dajejo. Ali zdaj je postal še mogočno sredstvo, da se ime-

tek, ki se nahaja v rokah najrazličnejših vrst nekapitalistov, od ogromnih bogastev katoliške cerkve in starega plemstva doli do skromnih prihrankov dekel in dninarjev, izpremeni v kapital, to se pravi v sredstvo, da se nekatere teh razredov izkorišča, druge združuje. Proslavlja se današnje kreditne ustanovitve, hranilne banke i. t. d., ker napravljajo iz bornih prihrankov mezdnih delavcev, rokodelcev in kmetov kapital in iz njih kapitaliste, kakor to trde pristaši današnjega družabnega reda. Ali to zbiranje denarja nekapitalistov nima nobenega drugega smotra, kot dajati kapitalistom nove kapitale na razpolago in s tem pospeševati razvoj kapitalističnega proizvodjalnega načina. Kaj pa to pomenja za mezdne delavce, smo pa že videli.

Če današnje kreditne uredbe vedno bolj zato skrbe, da postaja vse premoženje različnih razredov nekapitalistov kapital, ki je na razpolago kapitaličnemu razredu, zato skrbe na drugi strani zato, da se kapitali kapitalističnega razreda bolj izrabljajo kot so se doslej. Postajajo zbirališča vsega denarja posameznih kapitalistov, ki začasno v svojih podjetjih tega denarja nimajo kaj rabiti in dajo zato te svote, ki bi drugače m r t v e ležale, drugim kapitalistom na

razpolago, ki jih potrebujejo. Omogočajo tudi, izpreminjati blago v denar, predno je še prodano in zmanjšujejo zato obratni čas, s tem tudi množino kapitala, ki je začasno potreben za obratovanje določenega podjetja.

S tem pa se neizmerno razširita množina in učinkujoča moč kapitala, ki je na razpolago kapitalističnemu razredu. Zato je kredit danes eno izmed najsilnejših sredstev kapitalističnega proizvodnje. Poleg visokega razvoja mašinstva in zbiranja industrialne rezervne armade je kredit eden izmed glavnih vzrokov one prožljivosti današnjega proizvodnega načina, ki napravi industrijo zmožno, da se more pri najmanjšem povodu visoko povzdigniti in se mogočno na vse strani razširiti.

Ali kredit je še občutnejši proti vsaki motitvi nego trgovina. Vsak pretres, ki ga občuti kredit, začuti se tudi v celem gospodarskem življenju.

Nekateri ekonomisti so smatrali kredit za sredstvo, s čimur bi se mogli neposredujoči ali malo posedujoči napraviti za kapitaliste. Ali kakor že ime kaže, temelji kredit na zaupanju upnika (dajalca kredita) in dolžnika (vsprejemalca kredita). Čim več dolžnik poseduje, tem večja je varnost, ki jo ponuja

upniku in tem večji je kredit, ki ga uživa. Upništvo je torej le sredstvo, pripraviti kapitalistom še več kapitala nego ga imajo, povečati premoč kapitalistov, poostriti družabna nasprotja in ne oslabiti.

Upništvo zato ni le sredstvo, da se kapitalistično proizvodnjanje hitreje razširja in da postaja zmožno za izkoristitev vsake ugodne konjunktura; je tudi sredstvo, s katerim se pospešuje propad proizvodnjanja v malem; je pa končno tudi sredstvo, ki napravlja ves današnji proizvodjalni način vedno zamotanejši in občutnejši proti motenjem, ki nosi občutke negotovosti tudi med kapitaliste in ki provzročča, da se tla, na katerem se giblje, vedno bolj majejo.

Delitev dela in konkurenca.

Medtem, ko gre gospodarski razvoj na eni strani za tem, da se trgovina in kredit privedeta v vedno ožje stike z industrijo, provzročča na drugi strani, da pripadajo vedno bolj vsled naraščajoče delitve dela najrazličnejša opravila, ki jih kapitalist v gospodarskem življenju izvršuje, raznim ločenim podjetjem in uredbam. Včasih trgovec ni le blaga nakupoval in ga prodajal, moral ga

je tudi zbirati, shranjevati in ga priversti na daljne trge; moral je blago sortirati, razpoložiti in ga napraviti raznim kupcem pristopnega. Danes pa nimamo le delitve dela med trgovino v malem in ono na veliko; mi imamo posebna podjetja za prevažanje in za shranjevanje in zbiranje blaga (skladišča, elevatorji); na največjih centralnih trgih, na b o r z a h , je postalo kupovanje in prodajanje posebna delavnost zase, povsem ločena od drugih trgovčevih opravil, da se tod ne kupuje in prodaja le blaga, ki je še daleč od trga, ampak da se celo kupuje in prodaja blago, ki se še ni niti proizvedlo niti pridelalo, da, celo kupuje se blago, ne da bi se ga hotelo imeti, da se prodaja blago, ki ga prodajalec sploh ne poseduje.

Včasih si niso mogli predstavljati kapitalista brez velike blagajne, v katero je spravljajal denar, ki ga je sprejemal, iz katere je jemal denar, kar ga je rabil za svoja plačila. Danes je blagajništvo kapitalistov v gospodarsko naprednih deželah, zlasti na Angleškem, v Ameriki, predmet posebnih podjetij, ki se imenujejo b a n k e . Ne plača se več kapitalistu, ampak njegovi banki, od nje se dobi, kar kapitalist dolguje, a ne od kapitalista. In tako pride, da oskrbujejo neka-

tera osrednja podjetja blagajništvo celotnega kapitalističnega razreda ene dežele.

In če na ta način različne funkcije kapitalista pripadajo različnim samostojnim podjetjem, vendar so s tem le na zunaj, juridično, neodvisna druga od drugih; gospodarsko pa so kar najbolj tesno skupaj zvezana in odkazana druga na drugo; funkcije nekaterih podjetij se ne morejo pravilno opravljati, če so funkcije drugih podjetij, s katerimi so trgovsko zvezane, utrpele kako motenje.

Cimbolj prihajajo trgovina, kredit, industrija v medsebojno odvisnost in čim več različnih opravil kapitalističnega razreda pripada posameznim podjetjem, tem večja je odvisnost posameznih kapitalistov od drugih. Kapitalistično gospodarstvo ene dežele — v gotovih ozirih že tudi ono celega sveta — postaja vedno bolj eno velikansko telo, čegar deli so v najožji zvezi med seboj.

Gospodarski tok današnjega proizvodjalnega načina postaja vedno zamotanejši in občutnejši mehanizem, tako da je njegovo nemoteno napredovanje vedno bolj in bolj odvisno od tega, da njegovi brezštevilni koleščki vedno v pravem tiru teko ter vedno store svojo dolžnost. Noben proizvodjalni

način ni potreboval tako preišljene ureditve, kakor jo potrebuje današnji. Ali zasebna last ne dovoljuje, da se uvede red v ta tok. Medtem, ko postajajo posamezna podjetja gospodarsko vedno bolj druga od drugih odvisna, ostajajo pravno, juridično od sebe neodvisna. Proizvajalna sredstva vsakega posameznega podjetja so zasebna last, njih lastnik jih more uporabljati kakor le hoče.

Čim bolj pa se velepodjetje (proizvajanje v velikem) razvija, čim večja so posamezna podjetja, tembolj je gospodarska delavnost v vsakem izmed teh urejena, razvrščena po gotovem, natančno do najdrobnejih detajlov preišljenem načrtu.

Ali skupno delovanje posameznih podjetij med seboj ostaja prepuščeno slepi gonilni sili svobodne konkurence.

S tem, da neznansko trati moči in sredstva in s svojimi vedno silnejšimi pretresi drži gospodarska podjetja v teku; ne s tem, da postavi slehernega na primerni prostor, ampak s tem, da stre slehernega, kdor stoji napredovanju podjetja na poti. To se imenuje „izber najboljših v boju za obstanek“.

V resnici pa ne iztrebi svobodna konkurenca toliko nezmožnih, kolikor onih, ki

so postavljeni na napačni prostor, in katerim manjkajo za obstoj ali zmožnosti ali — kar je glavno, kapitali.

Toda dandanes se ne zadovoljuje s tem, da iztrebi tiste, ki niso dorasli „boju za obstanek“.

Vsako tako iztrebljenje enega, privede v pogubo ali znatno pretresenje obstanka mnogih drugih, ki so gospodarsko zvezani s podjetjem in ki postanejo bankerotni — kakor delavci, upniki, liferanti i. t. d.

Rado se danes rabi pregovor: Vsak je svoje sreče kovač. Ta pregovor pa je še iz dobe proizvodnje v malem, ko je bila usoda posameznega delavca odvisna od osebnih njegovih lastnosti — ali: le usoda njegova in njegove rodbine. Dandanes pa je usoda vsakega člana kapitalistične družbe vedno manj odvisna od njegove osebnosti, vedno bolj pa od tisoč ozirov, na katere pa nima nobenega vpliva. Ni nič več izbere najboljših, ki jo ustvarja konkurenca.

Dobiček.

Odkod dobiva kapitalistični razred svoje dohodke? Trgovski kapital in oderuški kapital dobivata prvotne svoje dobičke in obresti na ta način, da odtrgujeta od pre-

moženja oseb iz najrazličnejših razredov, ki so na njuno posredovanje ali pomoč navezane.

Industrialni kapital dobiva svoj dobiček z izkoriščanjem neposredujočih mezdnih delavcev. Čimbolj pa se kapitalistični proizvodni način razvija, tembolj prekaša industrijalni kapital druge vrste kapitala, tembolj jih napravlja sebi uslužne, kakor smo videli, kar pa more le s tem, da jim odstopa en del večvrednosti, ki jo izvleče iz mezdnih delavcev. Vsled tega razvoja postaja od proletarcev izdelana večvrednost vedno bolj edini vir, iz katerega črpa ves kapitalistični razred svoje dohodke. Kakor izgubljata rokodelstvo in kmetijsko poljedelstvo vedno bolj gospodarski pomen in kakor vplivata vedno manj na bivstvo današnje družbe, istotako je tudi s starimi oblikami trgovskega in oderuškega kapitala, ki sta vlekla svoje dobičke iz izkoriščanja nekapitalističnih razredov. Dandanes so že države brez rokodelstva in kmetije — glej Anglijo. Nobene moderne države pa si ni misliti brez veleindustrije. Kdor hoče današnje oblike kapitala razumeti, ta mora začeti pri industrialnem kapitalu: v večvrednosti, ki jo proizvaja kapitalistična industrija, je treba iskati najbolj

bistven in vedno najbolj viden vir iz katerega teče ves kapitalistični dobiček.

Mi smo se že v prejšnjem poglavju naučili spoznavati večvrednost, katero izdeluje industrialni proletarec in katero si prisvaja industrialni kapitalist. Videli smo tudi, kako množina večvrednosti, ki jo posamezen delavec vstvarja, vedno bolj stopa v razmerju velikosti njegove mezde: s tem, da se pomnožuje delavsko breme delavcu, da se uvaja stroje, ki manjšajo delo, in cenene delavske moči i. t. d. Obenem pa raste tudi število izkoriščanih proletarcev: tako narašča vedno bolj množina večvrednosti, ki se steka v blagajne kapitalističnega razreda.

Ali žal, žal, „noben smrtnik ne uživa v življenju čistega veselja“ — in tako mora kapitalistični razred „deliti“, kakor tudi mu je „delitev“ zoperna; razdeljevati si mora večvrednost med zemljiško posestjo in med državo. In delež, ki ga ta dva spravita, raste od leta do leta.

Zemljiška renta.

(Zemeljski dohodek.)

Če govorimo o razredih, ki postajajo vedno bolj samo posedujoči in izkoriščevalci,

monopolisti proizvodjalnih sredstev, moramo razločevati med kapitalisti in veleposesniki.

Kajti zemlja je proizvodjalno sredstvo posebne vrste. Najbolj neizogibno potrebno je; brez nje ni mogoča človeška delavnost, celo mornar in zrakoplovec potrebujeta prostora, odkoder odjadrata in kamor prijadrata. Ali zemlja je tudi proizvodjalno sredstvo, ki ga ni moči poljubno pomnožiti. Doslej pa se je jedva v kakšnem kraju zgodilo, da bi se sleherni košček zemlje od svojih stanovalcev obdelal. Celo na Kitajskem so veliki kosi neobdelanega sveta.

Za gospodarstva kmetijskega proizvodjanja v malem v srednjeveški Evropi je posedoval vsak kmet svoj dom in svoje polje zase. Voda, gozdovi, pašniki pa so bili skupna last in množina neobdelanega sveta (zemlje) je bila tako velika, da si je mogel vsakdo dovoliti, vzeti v posest ono zemljo in na nji gospodariti, katero je v puščavi obdelal. V tem pa je prišlo proizvodjanje blaga z vsemi posledicami, ki jih že poznamo. Pridelki zemlje so postali blago, dobili so vrednost. To je vplivalo tudi na zemljo samo, ki je postala blago z neko vrednostjo. Posamezne kmetiške občine in zadruga so sedaj poskušale krog svojih članov zaključevati, in

ti so začeli zemljo, ki so jo skupno posedovali in deloma (gozdove in pašnike) tudi na nji skupno gospodarili, sé ve smatrati za skupno last občine ali zadruga, ki se ne sme prodati ali oddati, kot nekakšno privatno last, ki pripada le sedanjim članom in njihovim dedičem, od katere pa so vsi poznejši občinski člani izključeni. Hoteli so zemljo napraviti za monopol.

Po skupni lasti občine so se pa še nekomu drugemu sline cedile, graščaku ki je bil varih (zavetnik) skupne lasti; če pa naj postanejo ta zemljišča zasebna last, potem naj bodo njegova zasebna last. V največ pokrajinah, zlasti pa tam, kjer se je razvijalo poljedelsko velepodjetje, se je posrečilo grajščakom, da so se polastili kmetiške skupne lastnine. Temu pa je sledilo opustošenje kmetij in preganjanje posameznih kmetov z njihovih gospodarstev. Ves svet, tudi tisti, ki se poljedelsko ni izrabljajal, je prešel v zasebno last; zemljiška posest je postala predprava nekoliko posameznikov.

Tako je vsled gospodarskega razvoja, zlasti z otvoritvijo veleposestva, postal sedaj svet (zemlja) monopol, in to davno popred, predno se je izčrpalo vsa, za obdelovanje pripravna tla in predno se je moglo go-

voriti o kakšni prenaseljenosti ljudstva. Če se torej pripisuje zemlji izjemno lastnost, češ, da je proizvodjalno sredstvo, ker se ne da poljubno razmnožiti, se to ne godi za tegadelj, ker so vsa tla že obdelana, marveč zato, ker so — vsaj v kulturnih deželah — vzeta v posest manjšine. S tem je postal monopol prav posebne vrste. Kapitalistični razred ima seveda napram neposedujočim razredom monopol na proizvodjalna sredstva. Ali v kapitalističnem razredu samem ni nobenega monopola določenih članov na določena proizvodjalna sredstva, vsaj ne nobenega trajnega monopola. Če se napravi kapitalistični obroč v svrhu monopoliziranja neke gotove, zelo važne iznajde, n. pr. neke nove mašine, se najdejo še zmerom kapitalisti, ki to mašino tudi kupijo ali jo pa z novo iznajdbo še prekose ali pa preje ali pozneje prenarede.

Vsega tega pa pri zemljiški posesti ni mogoče. Veleposestniki imajo monopol ne le proti nepremožnem razredu, ampak tudi proti kapitalističnemu razredu.

Posebno svojstvo posestva je najbolj ostro izraženo v Angliji, kjer ima malo število rodbin veleposest cele dežele v rokah, ga trdno drži in ga ne proda. Kdor rabi zemljo, dobi jo posojeno proti določeni

najemnini, zemljiški renti.* Kapitalist, ki hoče postaviti tovarno ali sezidati hišo, začeti rudnik ali pa kmetovanje, ne more v Angliji praviloma kupiti zemlje, ampak jo le dobiti v najem.

Pri nas pa je kapitalist najčešče tudi lastnik zemlje: tovarna poseduje zemljo, na kateri je postavljena tovarna, rudniški podjetnik je posestnik rudnikov, ki jih da izkopavati, na drugi strani pa obdeluje veleposestnik evropske kopnine najpogosteje sam svoja posestva, mesto da bi jih dal v najem podjetnikom. Če gospodari kapitalist na lastni zemlji, če je sam posestnik, mu ni treba deliti večvrednosti ž njim. To seveda na stvari nič bistvenega ne izpreminja. Postal je namreč posestnik le na ta način, da je prejšnjemu lastniku zemlje plačal neki kapital, čegar obresti odgovarjajo znesku zemljiške rente. Plačuje torej na vsak način zemljiško rento; v enem kakor v drugem slučaju manjša ona njegov dobiček.

Monopolni značaj zemljiške posesti pa se tem bolj poostri, čim je silnejše povpraševanje po zemeljski posesti, čimbolj pre-

* Strogo vzeto ni najemnina (zakupnina) in zemljiška renta eno in isto. V zakupu je tudi najčešče kos obresti od kapitala. Za naše namene tukaj pa se sme zenačiti zakupnino in zemljiško rento.

bivalstvo narašča, čimbolj kapitalistični razred potrebuje zemljiško posest, čimbolj se razvija kapitalistični proizvodjalni način. V isti meri raste tudi zemljiška renta, to se pravi: znesek skupne v kapitalističnem razredu plačane zemljiške rente. Ni nikakor potreba, da bi rasla renta vsakega zemljišča. Zemljišče donaja pri enakih okoliščinah temveč rente, čim plodovitejše je in čim ugodnejše leži (ali je bližje trgu ali je oddaljeno i. t. d.) — zakonov za rente tu naravno ne moremo razmotrivati. — Odkritje novih plodovitih krajev more torej zemljiško rento kakega izčrpanega sveta znižati; ali zato bo tem silneje rasla zemljiška renta novo odkritega sveta. Tako morejo tudi zboljšanja transportnih sredstev rento pokrajine, ki je blizu trga, znižati v prilog dalje ležečih krajev. Oboje se je godilo v zadnjih dveh desetletjih. Ameriška zemljiška renta jena rasla in sicer — v kolikor niso nasprotno vplivale poljedelske varstvene carine — na stroške zapadne Evrope. To velja pa le za zemljo, ki se izrablja v poljedelstvu.

V mestih pa je zemljiška renta povsod v stalnem, naglem naraščanju. Kapitalistični proizvodjalni način žene množice prebivalstva vedno bolj v mesta. Na nesrečo pa s tem trpi dobiček industrialnih kapitalistov manje

nego telesno in duševno zdravje ubožnejših ljudskih množic. Tu spoznavamo v stanovanjskem vprašanju nov vir krivic proletarijata. Da bi to bližje raziskovali, ni tu umestno.

Davki.

Če manjša posestnik v vedno večji meri kapitalistov delež pri večvrednosti — bodi to posredno, bodi neposredno, naj si tudi z zvišanjem vzdrževalnih stroškov za delavce — manjša pa ga skoro v enaki meri tudi država.

Moderna država je s kapitalističnim razredom in po njem postala velika.

Prav tako pa je bilo na drugi strani najmočnejše sredstvo, da se je kapitalistični razred tako visoko povzdignil. Oba sta se vzajemno pospeševala. Kapitalistični razred ne more biti brez države. On potrebuje njenega varstva na zunaj in znotraj.

Čimbolj se kapitalistični proizvajalni način razvija, tem ostrejša so nasprotja in navskrižja, ki jih rodi; tembolj zamotano je celo njegovo gonilo, tem večja je odvisnost posameznikov med seboj, tem večja je potreba po avtoriteti, ki nad njim stoji in zato skrbi, da vsakdo izpolnuje dolžnosti, ki nastajajo iz njegovih gospodarskih funkcij. Tako

občutno gonilo kot je današnji proizvodjalni način, prenaša veliko manj nego kakšen drug izmed dosedanjih proizvodjalnih načinov, s samopomočjo interesiranih narejeno poravnavo nasprotstev in prepirov. Na mesto samopomoči stopa od države varovano pravo.

Kapitalistično izkoriščanje ni nikakor plod kakega določenega prava, ampak njegove potrebe so, ki so ustvarile danes veljavno pravo in ga privedle do vlade. To pa ne rodi izkoriščanja, skrbi le zato, da teče v gospodarskem življenju vse gladko naprej. Konkurencio smo označili za gonilno silo današnjega proizvodjalnega načina, prav tako moremo pravo smatrati za mazilno olje, ki skrbi, da se nasprotstva pri drgnjenju v gospodarskem življenju kolikor mogoče malo občutijo. Čimbolj pa nasprotstva pri drgnjenju naraščajo, čim ostrejša so na eni strani nasprotja med izkoriščevalci in izkoriščevanci, med posedujočimi in neposedujočimi, temveč je tzv. lumpenproletarijata. Čimbolj je na drugi strani vsak podjetnik v kapitalističnem razredu radi némotenega napredovanja svojega podjetja navezan na redno sodelovanje mnogoštevilnih drugih kapitalistov, tem silnejša je potreba po pravu, ki bi odgovarjalo temu namenu, tem večja je potreba po silni državni moči, ki more

pravo uveljaviti, tem razširjenejše je tudi uporabljevanje njenih organov — justice in policije.

Kapitalistom se ne gre le zato, da bi mogli v svoji deželi nemoteno proizvajati, kupovati in prodajati. Zunanja trgovina igra že v naprej veliko ulogo v kapitalističnem proizvodjanju, in čimbolj postaja ono vladajoče, tembolj se smatra ohranjevanje in razširjevanje zunanjega trga za življenski interes celokupnega naroda. Ali na svetovnem trgu zadenejo kapitalisti enega naroda na konkurente drugih narodov. Da bi mogli s temi tekmovati, pokličejo državo na pomoč, ki naj izposluje njihovim pravicam spoštovanje ali — kar je še bolje — ki naj tuje konkurente odpodi. Kakor prihajajo države in monarhi vedno bolj v odvisnost kapitalističnega razreda, tako služijo tudi armade vedno bolj ne samo osebnim namenom monarhov, ampak tudi namenom kapitalističnega razreda. Vojske prenehujejo biti dinastične, postajajo trgovske in končno nacionalne, ki jih seveda v zadnji vrsti povzročijo le gospodarska nasprotja med kapitalističnimi razredi posameznih držav.

Kapitalistična država zato ne potrebuje le velike uradniške armade v svrhu justice in policije (kakor tudi v svrhu oskrbe

svojih financ), ampak tudi močne vojaške armade. Obe armadi v kapitalističnih državah neprestano rasteta; v najnovejšem času raste seve vojaška armada hujše kot uradniška.

Kolikor časa se znanosti ni uporabljalo v industrialni tehniki, toliko časa je bilo tudi v vojaški tehniki malo izprememb. Ko pa so v industriji stroji prišli do prave veljave in jo potisnili v vedno revolucijo, so tudi za vojne stroje prenehali stari časi.

Vsak dan prinaša novo iznajdbo, katero pa, komaj preiskušena in z velikimi stroški uvedeno, zopet izpodrine druga novost. In vojnih strojev je vedno več, vedno so bolj komplicirani in bolj dragi. Napredki v prevažanju omogočajo obenem, da se dovažajo na bojno polje vedno večje vojaške množice. Posledice tega se vidijo v vedno večjih in večjih armadah.

Iz teh okoliščin naraščajo v vseh evropskih veledržavah v zadnjih dvajsetih letih državni izdatki za vojaštvo (k temu je šteti tudi večino državnih dolgov) do neznanskih višin.

Država postaja vedno bolj draga, njena bremena pa vedno bolj moreča. Kapitalisti in veleposestniki iščejo zato povsod tam, kjer imajo v rokah vajeti postavodajstva,

odvrniti bremena kolikor le gre na ljudske razrede. Ali pri teh je vedno manj in manj dobiti in tako mora država kljub vsem zvijačam gospodov izkoriščevalcev njih večvrednost vedno bolj zmanjševati.

Padanje dobička.

Obenem s pravkar opisanim razvojem raste množstvo vsega kapitala, kateri plodonosno nalaga kapitalistični razred v svojih različnih podjetjih „radi pridobivanja“ hitrejše nego izkoriščanje delavskega razreda, hitrejše, nego večvrednost, ki jo ustvarja.

Mi ne moremo vzrokov te prikazni, katerih porazumevanje zahteva večjega ekonomskega znanja, tukaj bližje obravnavati. En primer nam to pokaže.

Vzemimo prav očividni slučaj!

Primerjajmo ročnega tkalca pred sto leti, katerega je kapitalist kot obrtnika v domači industriji izkoriščal, s strojnim tkalcem današnjih dni. Koliko je samo kapitala potreba, da se omogoči delo, in kako malo ga je zadoščalo kapitalistu v domači industriji: plačal je tkalcu mezdo in mu dal volno in lan, da ju je pretkal. Z ozirom na mezdo se ni veliko izpremenilo, ali strojni

tkalec porabi danes mogoče stokrat več surovine nego ročni tkalec, in kakšne neznanke stavbe, parni stroji, tkalski stroji i. t. d. so potrebni, da sploh proizvaja strojno tkalstvo.

Še ena okolščina pride v poštev; kapitalist pred sto leti, ki je imel v službi tkalca, je vložil v svoje podjetje le izdatke za delavske mezde in surovine; stalnega kapitala ni bilo vložnega, kajti denarja za kolovrat ni k temu prištevati. Njegov kapital je imel nagli obrat, recimo v enem četrletju se je enkrat obrnil; v svojem podjetju je bilo treba vložiti kapitalistu le eno četrtno onega kapitala, ki ga je za celo leto rabil. Danes je pri strojnem tkalstvu znesek kapitala, ki ga je vložiti v stroje in poslopja, neznansko večji. Če se tudi kapital, ki se porabi za delavce in surovine, v istem času preobrne kot pred sto leti; za kapital, ki se je vložil v stroje in poslopja, pa je treba zelo dolge dobe, predno se preobrne.

Cela vrsta vzrokov deluje v nasprotni smeri, tako n. pr.: Upništvo, zlasti pa padanje vrednosti produktov, ki je nujna posledica povečane produktivitete dela. Ali ti vzroki niso nikakor v stanju, popolnoma odstraniti omenjeni razvoj. Ta razvoj je videti v vseh industrijskih panogah, v neka-

terih napreduje počasnejše, v nekaterih hitrejše, povzroča pa, da znatno raste množina kapitala, ki se vsako leto vlaga, in ki pride na enega industrialnega delavca.

Vzemimo, da je znašal ta kapital pred sto leti 1000 mark; vzemimo dalje, da je danes izkoriščanje petkrat večje nego tedaj; če je večvrednost, ki se je pred sto leti proizvajala, letno znašala 50 kron, znaša danes pri enaki letni mezdi 250 kron. Mnoštvo izdelane večvrednosti je v tem slučaju (absolutno) torej neznansko zrastle; v razmerju množine kapitala, ki ga vlaga kapitalist vsako leto, je pa večvrednost padla; pred sto leti je znašalo to razmerje 50 procentov, sedaj znaša le 25 procentov.

To je seveda le primera; ali tendenca, ki to predočuje, resnično obstoji.

Skupna množina večvrednosti, ki se je v kaki kapitalistični deželi izdala, je v neprestanem in naglem naraščanju; še hitrejše pa raste skupna množina kapitala, ki je last kapitalističnega razreda in ki je vložen v različnih kapitalističnih podjetjih. Če poleg tega pomislimo, da odščipujejo, kakor smo videli, državna bremena in zemljiška renta vedno več od množstva letno izdelane večvrednosti, potem bomo razumeli, da mno-

štvo večvrednosti, ki pride v letu povprečno na gotovo svoto kapitala, neprestano pada, kljub temu, da je izkoriščanje delavčeve vedno večje.

Dobiček, to se pravi, oni del večvrednosti, ki ostane kapitalističnemu podjetniku, kaže torej tendenco, da pada v razmerju k skupno vložnemu kapitalu, ali drugače izraženo, tekom razvoja kapitalističnega proizvodjalnega načina postaja dobiček, ki ga daje določena cena kapitala, na sploh vedno manjši. Seveda velja to povprečno za večje časovne dobe. Znamenje tega padanja je neprestano padanje obrestne mere.

Med tem ko ima torej izkoriščanje delavca tendenco stopanja, kaže dobiček kapitalista tendenco padanja. To je eno izmed najbolj posebnih nasprotstev kapitalističnega proizvodjalnega načina, ki je sploh zelo bogato v nasprotstvih.

Iz tega padanja so sklepali, da bo kapitalistično izkoriščanje samoodsebe prenehalo, kapital da bo končno dal le malo dobička, da bodo kapitalisti stradajoč iskali dela in kruha. To bi veljalo pa le tedaj, če bi dobiček neprestano padal. medtem ko bi množstvo skupnega kapitala vedno isto ostalo.

To pa ni tako. Mnoštvo skupnega kapitala raste pri kapitalističnih narodih hitreje nego pada dobiček. Prirastek kapitala je predpogoj za padanje dobička, in če pada obrestna mera od 5% na 4%, od 4% na 3%, se dohodki onega kapitalista ne zmanjšajo, čigar kapital je med tem narastel od enega milijona na dva in štiri milijone.

Padanje dobička, oz. obrestne mere ne pomenja nikakor zmanjšanja dohodkov kapitalističnega razreda; kajti mnoštvo večvrednosti, ki pripada kapitalističnemu razredu, vedno raste; to padanje zmanjšuje le dohodke onih kapitalistov, ki niso v stanju, da bi primerno povečali svoj kapital. Tekom gospodarskega razvoja stopa vedno višje ona meja, pri kateri začenja kapital svojega lastnika, „primerno“ vzdrževati. Vedno večja postaja ona svota denarja ali vrednosti premoženja, ki se je potrebuje, da se more brez lastnega dela od dela drugih živeti. Kar je bilo pred petdesetimi leti znatno premoženje, je danes malenkost.

Če padata dobiček in obrestna mera, ne povzročita tega, da propada kapitalistični razred, ampak da se zoži krog onih, ki so člani kapitalističnega razreda. Vsako leto se iz tega razreda izločijo mali kapitalisti in se izpostavijo enakemu smrtnemu boju

kot so izpostavljeni rokodelci, mali trgovci in mali kmetje; smrtnemu boju, ki traja krajšo ali daljšo dobo, ki pa končno konča za nje ali za njihove otroke s padom v proletarijat. Karkoli le poskusijo, da bi utekli svoji usodi, pospešuje le njih pogin.

Strmeti je, kako veliko mnoštvo neumnih se še najde, katere vsak slepar pregovori, da mu zaupajo denar, če jim le obljubi zato visoke obresti. Ljudje pa praviloma niso tako neumni, kot je videti; sleparsko podjetje je le zadnja bilka, katere se oklepajo, da bi se njihovo malo premoženje primerno obrestovalo. Ni toliko požrešnost, nego potreba, ki jih zaslepljuje!

Kako rastejo velepodjetja. Karteli.

Poleg konkurenčnega boja med rokodelstvom in kapitalistično veleindustrijo divja še konkurenčni boj med večjimi in manjšimi kapitalističnimi podjetji. Vsak trenotek prinese novo iznajdbo, novo odkritje, čegar uporaba znatno zvišuje produktivteto dela.

Vsak tak napredek zmanjša večalimanj dosedanje podjetniške naprave in prinaša potrebo po novih napravah, često tudi po povečavanju podjetij. Kdor nima zato potrebnega kapitala, postane prejalislej nezmožen za konkurenco in pogine ali je

pa prisiljen začeti s svojim kapitalom tako industrijsko panogo, v kateri še manjša podjetja niso nezmožna za konkurenco. Tako pospešuje konkurenca v veleindustriji prenapolnjenje v okolišju male industrije in povzroča na ta način, da se bo rokodelstvo še v teh industrijskih panogah uničilo, v katerih je proizvodjanje v malem še kolikor toliko življenja zmožno.

Vedno večja, vedno obsežnejša postajajo podjetja veleindustrije. Iz velepodjetij, ki imajo v delu stotine delavcev, postajajo velikanski zavodi, ki uposljujejo na tisoče delavcev (tekstilne tovarne, pivovarne, železarne i. t. d.) Vedno bolj izginjajo manjša podjetja; industrialni razvoj vodi na gotovi stopinji namesto k pomnožitvi k vedno večjemu zmanjševanju števila podjetij kapitalistične veleindustrije.

S tem pa še ni dovolj. Gospodarski razvoj še provzroča, da se vedno več kapitalističnih podjetij združuje v eni roki — pa bodi to v posesti enega posameznega kapitalista ali pa kakšne kapitalistične družbe, ki je gospodarsko tudi le ena oseba.

Pota k temu so zelo različna.

Po enem gredo kapitalisti, ko hrepene, da bi izločili vsako konkurenco. Mi smo gori spoznali konkurenco kot gonilno moč

današnjega proizvodjalnega načina. Ona je gonilna moč blagovne produkcije in blagovne trgovine. Pa kakor je potrebna konkurenca za vso družbo, ki temelji na blagovni produkciji, vendar se cede vsakemu kapitalistu sline za tem, da bi njegovo blago ne imelo nobene konkurence. Če edino on sam poseduje blago, ki ga iščejo, če ima monopol, potem more cene zviševati visoko nad njihovo vrednost, potem so vsi, ki zahtevajo to blago, popolnoma od njega odvisni. Če pa pride na trg več prodajalcev blaga enake vrste, si morejo umetno napraviti monopol s tem, da se medsebojno zvežejo tako, da tvorijo skupaj enega edinega prodajalca.

Taka združba, ki se imenuje ali kartel, ali ring, ali trust, ali sindikat i. t. d., je seve naravno tem preje mogoča, čim manjše je število konkurentov, katerih nasprotujoče si koristi je spraviti v eno.

V kolikor kapitalistični proizvodjalni način tržišča in število konkurentov na njih poveča, za toliko se obteži tvorjenje monopolov v trgovini in industriji. V vsaki kapitalistični podjetniški panogi pride, kakor že omenjeno, prejalislej trenotek, ko se začne zmanjševati število podjetij. Od tega časa postaja ta panoga vedno bolj zrela

zã karteliranje. Čas zrelosti se more v kakšni deželi pospešiti s tem, da varujejo notranja tržišča varstvene carine pred inozemsko konkurenco. Število konkurentov za ta tržišča se s tem zmanjša in domačim producentom se olajša, da se združijo, utvorijo monopol in vsled „varstva narodnega dela“ odirajo narodnega konsumenta.

V zadnjih dvajsetih letih je število kartelov, s katerimi se je „uredilo“ za določeno blago njegovo produkcijo in njegove cene — kakor znano — zelo naraslo, zlasti v deželah, kjer je uvedena varstvena carina, to je v Združenih državah ameriških, v Nemčiji, na Francoskem. Kjer se izvrši karteliranje, tam tvorijo najrazličnejša podjetja, ki se zvežejo, dejansko le eno podjetje pod enim vodstvom, prav često so tudi formalno postavljena pod enotno vodstvo.

In baš proizvodnje, oziroma predelovanje najvažnejših in za napredovanje produkcije neizogibno potrebnih vrst blaga — premoga in železa, — je najčešče podvrženo karteliranju. Večina kartelov razteguje svoje delovanje daleč preko one panoge industrije, ki jih sami monopolizirajo; napravijo vso produkcijo odvisno od nekaterih monopolistov.

Obenem s težnjo, da se združi različna podjetja določene industrijske panoge pod eno vodstvo, se razvija tudi hrepenenje, da se različna podjetja različnih industrijskih panog, od katerih eno dodaje surovino ali orodja drugemu, združi v eno samo. Mnoge železniške družbe posedujejo lastne premogoke in tovarne za lokomotive; sladkorne tovarne teže za tem, da bi del cukrove pese, ki jo pridelujejo, same pridelale; pridelovalec krompirja si napravlja lastne tovarne za žganje.

Še tretjo pot je omeniti, po kateri se združi razna podjetja v eno roko. Ta je najenostavnejša.

Videli smo, da preskrbuje kapitalist v današnji družbi prav zelo važne naprave in funkcije. Brez ozira nato, da bi te bile v drugačni organizaciji proizvodjanja tudi povsem odveč, pod vlado blagovne produkcije in zasebnega lastništva proizvodjalnih sredstev, je veleproizvajanje mogoče le kot kapitalistično proizvodjanje. Tu je potrebno, če se naj proizvaja in če naj dobi konsument produkte, da poseže kapitalist s svojim kapitalom in ga smotreno uporabi. Če kapitalist tudi ničesar ne proizvaja, četudi ne tvori nobene vrednosti, vendar igra v gospodarskem vrvenju važno ulogo.

Cim večje pa je kapitalistično podjetje, tem potrebnjše je za kapitalista, da odda del svojega naraščajočega trgovskega bremena bodisi drugim kapitalističnim podjetjem — kakor smo videli — bodisi svojim uradnikom, ki jih sprejme v službo, da opravljajo njegove funkcije. Če te posle opravlja mezdni delavec ali pa kapitalist, to je za gospodarsko življenje brez pomena; niso nič več vredni, ker jih opravlja kapitalist po drugih. Kapitalist jih mora torej, v kolikor ne tvarjajo nobene vrednosti, plačati iz večvrednosti. Tu se naučimo spoznavati novo odbitje od večvrednosti, s katerim se prav tako zmanjšuje dobiček.

Če povečanje kakega podjetja prisili dotičnega kapitalista, da se razbremeni s tem, da vsprejme v službo uradnike, olajša mu te izdatke prirast večvrednosti. Čim večja je večvrednost, temveč poslov more prepustiti kapitalist v opravljanje uradnikom, dokler se končno ne reši vsega delovanja, tako da mu ostane le skrb, kako bi plodonosno naložil oni del kapitala, ki ga sam ne porabi.

Podjetij, v katerih je do tega že prišlo, je vsako leto več. To kaže najjasnejše pomnožitev akcijskih družb, v katerih je osoba kapitalistova (kar lahko največji bedak opazi) že v današnjem proizvodnem

načinu popolnoma brez pomena in ima pomen le še njegov kapital. Na Angleškem (za Nemčijo manjkajo starejši podatki) je bilo l. 1845 — 57 akcijskih družb ustanovljenih, leta 1861 — 344, leta 1888 pa 2550 in leta 1896 — 4735! Leta 1888 je delovalo 11.001 akcijska družba s kapitalom nad 12.000 milijonov mark, leta 1896 pa 21.223 družb s kapitalom 23.000 milijonov mark.

Verovalo se je, da se najde v akcijskih družbah sredstvo, s katerim se napravi „malemu človeku“ pristopne koristi veleproizvajanja. Ali kakor kredit, tako je tudi deležništvo v akcijskih družbah, ki tvori posebno obliko kredita, le še bolj sredstvo, potem kojega se proža v porabo premoženje malega človeka velikim kapitalistom.

Če je kapitalistova oseba postala v kakšnem podjetju nepotrebna, more to vsak upravljati, ki ima le potrebni kapital, če potem o posebnem obratovanju v podjetju kaj razume ali nič. S tem nastaja za kapitalista mogočnost, da združuje najrazličnejša podjetja, ki nimajo med seboj nobenih dotikov, v svoji roki. Najkomodnejše še dobi velik kapitalist akcijsko družbo v svojo roko. Treba mu je le, da poseduje večji del njenih akcij — katere se more prav tako hitro kupiti kakor prodati — in podjetje je

odvisno od njega in v službi njegovih interesov.

Opomniti je končno še, da naraščajo sploh velike kapitalije hitreje nego male; čim večji je kapital, tem večje je (pri enakih okolinostih) mnoštvo dobička, torej dohodek, ki ga da kapital, čim manjši je del tega, kar rabi kapitalist za svojo osebno porabo, tem večji je delež, ki ga more k dosedanjemu dodati. Kapitalist, čegar podjetje nese le 10.000 mark „čistega“, more po današnjih kapitalističnih pojmih le skromno živeti. Vesel more biti, če se mu posreči vsako leto 2000 mark — petino svojega dobička na stran dajati. Kapitalist, čegar kapital je tako velik, da dobi na leto 100.000 mark dohodkov, more, četudi porabi zase in za svoje rodbino petkrat več kot gori omenjeni kapitalist, še tri petine svojega dobička dodati svojemu kapitalu. Če je pa kapital kakšnega kapitalista tako velik, da dá na leto en milion dobička, potem mu bo dalo veliko truda, če bi hotel le eno desetino zase porabiti, če je normalen človek, in mogel bo kljub velikemu razkošju komodno dodati svojemu kapitalu devet desetih svojega dobička.

Dočim se morajo mali kapitalisti vedno težje bojevati za svojo eksistenco, naraščajo

ogromna premoženja vedno hitreje in dosežejo v kratkem kolosalne dimenzije.

Premotrimo vse skupaj: naraščanje velikosti podjetij, hitro nakopičenje velikega premoženja; zmanjšanje števila podjetij, množeče se skupljanje več podjetij v eni roki, potem bo jasno, da smeri tendenca kapitalističnega proizvodnega načina za tem, da se združujejo produkcijska sredstva, ki so postala monopol kapitalističnega razreda, v vedno manj in manj posestnikih. Razvoj privede končno do tega, da postanejo vsa produkcijska sredstva enega naroda, da, celo vsega svetovnega gospodarstva, zasebna last ene osebe ali ene akcijske družbe, ki s tem vlada kakor ji drago; da vse gospodarstvo skupaj tvori eno samo velikansko podjetje, v katerem vse enemu gospodu služi in vse enemu gospodu pripada. Zasebna last proizvodnih sredstev v kapitalistični družbi vodi tja, da bodo vsi brezposestni, izvzemši enega samega. Vodi torej k temu, da se vse razlasti in da se vse podjarmi. Razvoj kapitalistične blagovne produkcije vodi s tem tudi k razbitju lastnega temelja. Kapitalistično izkoriščanje postaja brezumno, če izkoriščevalec ne najde nikakšnih drugih odjemalcev za svoje blago nego svojih izkoriščevancev. Ako so pa mezdni delavci edini

konsumenti, potem so produkti neprodajni, v katerih je večvrednost vtelesena, ki postaja — brez vrednosti.

V resnici bi bilo stanje, kakor je tu naslikano, prav tako grozno kot nemogoče. Do tega ne pride in tudi ne more nikoli priti. Samo približanje k temu stanju mora bolečine, nasprotja in navskrižja v družbi pognati do take višine, da postanejo neznosna, da razpade vsa družba, če se ne da že poprej razvoju druga smer. Pa če bi se v resnici tudi tako stanje popolnoma ne doseglo, vendar jadramo k njemu, hitrejša nego se sploh misli. Med tem, ko se neprestano skupljujejo na eni strani posamezna kapitalistična podjetja v par rokah, raste na drugi strani z razvojem delitve dela, kakor smo videli, medsebojna odvisnost navidezno samostojnih podjetij. Ta medsebojna odvisnost postaja pa vedno bolj enostranska odvisnost malih kapitalistov od velikih. Kakor tvori večina navidezno samostojnih delavcev domače industrije v resnici mezdne delavce kapitalistov, tako so tudi že mnogi navidezno samostojni kapitalisti podrejeni drugim kapitalistom in prav tako so tudi mnoga navidezno samostojna kapitalistična podjetja dejansko le filialke velikanskega kapitalističnega obrata. Odvisnost malih kapi-

talistov od velikih se hitrejšje razvija nego skupljanje različnih podjetij v privatni lasti nekoličine oseb. Gospodarstvo v kapitalističnih narodih se že danes v zadnji instanci urejuje in izkorišča tako le od nekoliko velekapitalistov. Združitev v nekaj malo tvrdk je še stvar oblike.

Medtem ko raste gospodarska odvisnost velike množice prebivalstva od kapitalističnega razreda, raste tudi v tem samem odvisnost večine od manjšine, ki se po številu vedno manjša, z ozirom na moč in bogastvo pa vedno raste.

Kakor ne zagotavlja proletarcu, obrtniku, malemu trgovcu in kmetu odvisnost njegovega položaja, tako je tudi s kapitalistom. Kakor za vse, tako velja tudi za kapitaliste: z njihovo odvisnostjo raste tudi obenem negotovost njih položaja. Naravno velja to najbolj za manjše kapitaliste. Popolne gotovosti pa danes ne zagotavlja niti največji kapital.

Nekaj vzrokov rastoče negotovosti kapitalističnih podjetij smo se že dotaknili: občutnost vsega gospodarstva proti zunanjim motenjem se množi; medtem ko ostri kapitalistični proizvodjalni način nasprotja med različnimi razredi in narodi, dopušča, da množice, ki si stopajo nasproti, vedno

bolj naraščajo, ter provzročajo, da so bojna sredstva vedno bolj nasilna, pomnožuje vzroke takih motenj in povečuje opustošenja, ki jih ta motenja napravljajo. Rastoča produktiviteta dela ne pomnoži le večvrednosti, ki pripade kapitalistu, pomnoži tudi množino blaga, ki pride na trg in ki ga kapitalist mora prodati. Z izkoriščanjem raste tudi konkurenca, srdit boj vseh podjetnikov proti vsem podjetnikom. Roko v roki s tem razvojem gre pa neprestano tehničen prevrat, gredo vedno iznajdbe in odkritja, ki obstoječe naprave pripravijo ob vrednost in napravijo odveč ne le posameznih delavcev, ne le posameznih mašin, ampak često cela podjetja, da, cele industrijske panoge.

Noben kapitalist ne more zidati na bodočnost, noben ne ve z gotovostjo, če bo v stanu to, kar je pridobil, obdržati in zapustiti svojim otrokom.

Kapitalistični razred sam se vedno bolj cepi v dve vrsti: v eno, ki se številno vedno množi, ki je postala popolnoma odveč za gospodarsko življenje, ki nima drugega dela, nego upravljati rastoče množine večvrednosti in kar ne zapravi, dodajati k starim kapitalom. Spomnino se tega, kar smo v prejšnjem poglavju povedali o položaju izobražencev v današnji družbi, in ne bomo se

čudili, če vidimo, da velika večina bogatih lenuhov razsiplje denar v surovih in puhlih zabavah. Druga vrsta kapitalistov, onih, ki v svojih podjetjih še niso postali odveč, pa se manjša, rastejo pa njih skrbi in bremena njih odgovornosti. Če propada en del kapitalistov vedno bolj v lenarenju, uničuje se drugi v nikdar mirujočem konkurenčnem boju.

Za obe vrsti raste negotovost njih obstoja. Tako niti ne dopušča današnji proizvajalni način, da bi izkoriščevalci, to je tisti, ki monopolizirajo vse njegove ogromne koristi in jih le zase spravljajo, jih popolnoma uživali.

O gospodarskih krizah.

Dasi je v navadnih razmerah splošna negotovost za vse razrede že velika, vendar še velikansko zraste vsled kriz, katere proizvodi proizvodnje blaga od časa do časa, ko pride do gotove višine razvoja.

Radi važnosti, ki so jo dobile krize v zadnjih desetletjih za naše skupno gospodarsko življenje, in radi nejasnosti, ki vlada še v širokih krogih o njih vzrokih, bodi tu dovoljeno, da se malo bližje popečamo ž njimi.

Velike moderne krize, ki stresajo svetovna tržišča, pohajajo iz nadprodukcije, ki je zopet posledica delovanja brez vsakega načrta, katero pa je ozko združeno s proizvodnjem blaga.

Nadprodukcija v smislu, da se več izdelava nego se porabi, more nastopiti pri vsakem proizvodnem načinu. Ali ne more napraviti nobene škode, kar je samoobsebi umevno, če proizvajajo proizvajalci za svojo lastno potrebo. Če n. pr. pridelava tedaj kaka prastara kmetiška rodbina več žita, kot ga uporabi, potem shrani prebitek za one čase, ko bo slaba žetev, ali pa, če so shrambe prenapolnjene, nahrani se ž njim živina ali v najslabšem slučaju ga pusti ležati, kjer je.

Drugače je pri proizvodnji blaga. Ta predpostavlja (v svoji razviti obliki), da noben záse ne producira, vsak za druge. Vsakdo mora kupiti, kar potrebuje. Ali skupno proizvodnje ni razdeljeno po gotovem načrtu, ampak vsakemu proizvajalcu je popolnoma prepuščeno, da sam ugaane, kolika je potreba blaga, ki ga proizvaja. Na drugi strani pa pri današnjem proizvodnji blaga, kakor hitro je to nadnavadnim menjavanjem, — izvzemši proizvajalce denarnega blaga, dragih kovin —

nihče ne kupuje, predno ne proda svojega blaga. Tu sta vzroka, ki povzročata krize.

Vzemimo najenostavnejši slučaj, da se bo razumelo. Na trgu srečamo imetnika denarja, n. pr. kakega zlatokopa, ki ima dvajset mark zlata, potem viničarja s sodčkom vina, tkalca s kosom platna in mlinarja z vrečo moke. Vsaka vrsta tega blaga naj ima, recimo, enako vrednost, okrog 20 mark — vsaka druga primera bi ta slučaj napravila bolj zamotan, ne da bi na končnem rezultatu kaj izpremenila. Ti štirje imetniki blaga so edini na trgu. Vzemimo, da je vsak pravilno preračunal potrebščine družega: viničar proda svoje vino zlatokopu in kupi za 20 mark, ki jih dobi zanj, kos platna od tkalca; ta pa porabi skupiček svojega blaga, da si pridobi vrečo moke. Slehern gre zadovoljen domov.

Čez leto dni pridejo zopet ti štirje skupaj; vsak računa na taisto odprodajo kot poprej. Imetnik denarja tudi kupi viničarjevo vino, viničar pa ne potrebuje platna; morebiti potrebuje denar, da plača kak dolg in raje hodi okoli v raztrgani srajci, nego da bi kupil platno. Viničar si obdrži teh 20 mark v žepu in gre domov. Tkalec čaka zastonj na kupca. Ker pa tkalec čaka, čaka

tudi mlinar. Tkalčeva družina je lačna in želi moke, ali tkalec je produciral platno, po katerem ni povpraševanja, in ker ni noben kupil platna, ostala je tudi neprodana moka. Tkalec in mlinar nimata denarja, ne moreta kupiti, kar bi potrebovala; tistega kar sta proizvedla, je sedaj preveč, prav tako tudi tistega, kar je za nju produciranega. N. pr. da bi nadaljevali primer: miza je sedaj nadprodukcija, mizar jo je napravil in upal, da jo kupi mlinar, ki je pa ni.

Najbistvenejši pojavi gospodarske krize so v tem primeru povedani. Naravno, da se v resnici ne pojavi pri tako enostavnih okoliščinah. V začetkih proizvodnje blaga vsako podjetje proizvaja vedno večalimanj za svojo porabo; proizvodnje blaga tvori v vsaki rodbini le en del njenega skupnega proizvodnje. Tkalec in mlinar iz naše primere imata vsak košček zemlje in nekaj živine ter moreta mirno počakati, da se najde kupec za njuno blago. Moreta za silo tudi brez njega živeti.

Trg je v začetku proizvodnje blaga še majhen, lahko se ga pregleda, in proizvodnje kakor konsumiranje, sploh vse družabno življenje se giblje leto za letom v enakem tiru. V preteklosti v malih občinah je poznal prav dobro drug družega tako

osebno kakor tudi njegove potrebščine in njegovo zmožnost kupovanja. Gospodarski tek je ostal skoro vedno enak: število proizvajalcev, produktiviteta njih dela, množstvo njih produktov, število konsumentov, njih potrebščine, denarne svote, ki so v njih rokah — vse te razmere se le počasi menjujejo, in vsaka izprememba se takoj opazi in upošteva.

Drugače pa se razvijajo razmere pri blagovni trgovini. Pod njenim vplivom stopa proizvodnje za lastno potrebo vedno bolj v ozadje, posamezni proizvajalci blaga, in še več trgovci, postajajo vedno bolj odkazani izključno na prodajo svojega blaga, in sicer na kolikor le mogoče hitro prodajo. Če se blago počasi prodaja ali celo ne proda, to je danes za imetnika tega blaga vedno nevarno in postaja vedno nevarnejše ter more celo voditi v njegov gospodarski propad. Obenem nastajajo mogočnosti, da začne zastajati tudi trgovina.

Po trgovini blaga se zvežejo med seboj najbolj različni, drug od drugega daleč proč se nahajoči kraji; skupni trg se s tem zelo razširi, ali postane tudi nepreglednejši. To se tudi pospešuje, če se vrine med konsumente in producente enega ali več posredovalcev, kar pač trgovina prinaša s seboj.

Obenem postane blago radi trgovine in razvoja prometnih zvez gibljivejše; mala vsodbuda zadostuje, in že imamo lahko na enem kraju veliko množino blaga.

Cenitev potrebe in nahajajočih se blagovnih zalog postaja vedno bolj negotova, razvoj statistike te negotovosti ne odstranjuje, omogoča samo, da se sploh more ceniti, kar bi seve pri določeni višini blagovne produkcije brez statistike bilo nemogoče. Vse gospodarsko življenje postaja vedno bolj in bolj od trgovske špekulacije odvisno in ta pa postaja vedno smelejša.

Trgovec je že v naprej špekulant; špekuliranje se ni iznašlo šele na borzi. In špekuliranje je potrebna funkcija kapitalista. S tem, ko trgovec špekulira, to se pravi, ko ceni pričakujoči prodaj potrebščin, s tem, ko blago nakupi tam, kjer je ceneje, to se pravi, kjer ga je v izobilju, in ko tam proda, kjer je drago, to se pravi, kjer ga je malo, pomaga pač, da se napravi nekaj reda v vrvenje nepremišljenega proizvodjanja zavodov, ki so drug od drugega neodvisni. Seveda se more pri svojih špekulacijah tudi motiti. Za to tembolj, ker nima dovolj časa, da bi dlje razmišljal, ker ni on edini trgovec na svetu. Na sto in tisoč konkurentov čaka enako njemu, da bi izrabili vsako ugodno

priložnost; kdor jo prvi zapazi, ima od nje največjo korist. Tu se pravi, hitro delati, ne veliko premišljati, ne veliko okrog povpraševati, ampak riskirati; kdor riskira, ta ima dobiček! More pa tudi izgubiti. Če je kje na kakšnem trgu veliko povpraševanja po kakem blagu, po tem se tega blaga toliko nanese na ta trg, da ga je na njem več kot se ga more porabiti. Potem seve padajo cene, trgovec mora ceno, prodati često z izgubo, ali s svojim blagom kak drugi, boljši trg poiskati. Njegova izguba pri tej igri more biti tako velika, da ga lahko uniči.

Pod gospodarstvom razvite blagovne produkcije je na trgu vedno ali premalo ali preveč blaga; meščanski ekonomisti proglašajo to za zelo modro in vsega občudovanja vredno ustanovo; mi mislimo pa drugače; seve je na vsak slučaj neizogibna, dokler bo ostalo proizvodnje blaga na gotovi višini razvoja. Ta modra naprava pa more pod gotovimi okoliščinami povzročiti, da je prenapolnjenje trga z blagom radi kake nenavadne vspodbude nenavadno veliko, da so potem tudi izgube trgovcev posebno velike in da jih postane precejšnje število bankerotnih. Tu imamo takoj trgovsko krizo v najboljši obliki.

Razvoj prometnih zvez na eni strani in upništva na drugi strani olajšuje takojšnjo preplavo trga z blagom, pospešuje pa tudi s tem krize in povečuje njih pokončujoče učinke.

Trgovske krize so se morale toliko časa tako glede na obseg kakor glede na občutnost omejevati, kolikor časa je tvorilo proizvajanje v malem gospodujočo proizvajalno obliko. Ni bilo mogoče, da bi pod vplivom kake vspodbude hitro naraslo množstvo za skupni trg izdelanih izdelkov. Proizvajanje pod gospodarstvom rokodelske male obrti ni zmožno hitre razširitve. Ne more biti povečano s pomnoženjem števila delavcev, ker so v delu v navadnih časih tako vsi dalzmožni člani onih prebivalških slojev, ki se pečajo z rokodelsko malo obrtjo. Povečati se more le s tem, da se hujše obremenijo posameznike — da se podaljša delavnik, da se dela v nedeljah i. t. d. Za to pa nista imela samostojen rokodelec in kmet v dobrih starih časih, ko se še ni bilo treba bojevati s konkurenco veleproizvajanja, posebno veliko veselja. Če pa sta že več delala, tudi to ni veliko koristilo, ker je bila produktiviteta dela neznatna.

To se je premenilo od postanka kapitalistične veleindustrije. Ta ne uporablja samo vseh pripomočkov, ki usposabljujejo trgovino,

da more hitro preplaviti trge z blagom in da je v stanu napraviti nekaj, kar se poprej še slutilo ni, ne razširja le navadnega trga v svetovni trg, ki obsega vso zemeljsko oblo, ne množi le števila posredovalcev med proizvajalci in konsumenti, ona usposablja tudi produkcijo, da more slediti sleherni vsodbudi in se skokoma razširjati.

Že okoliščina, da ima sedaj kapitalist delavce popolnoma v rokah, da more njih delavnik podaljšati, njih nedeljski počitek, njih nočni mir odpraviti, daje kapitalistu možnost, da razširja hitrejšo produkcijo, nego je bilo to poprej mogoče. Ena ura večdela pomeni pa danes pri veliki produktiviteti dela čisto drugačno razširitev proizvodjanja kot za časa rokodelstva. Kapitalisti so tudi v stanu, hitro razširiti svoja podjetja. Kapital je zelo elastična, razširljiva veličina, glavno radi upništva. Če trgovina lepo uspeva, to pomnožuje zaupanje, vabi denar v promet, zmanjša prometno dobo enega dela kapitala, pomnoži torej njegovo učinkujočo zmožnost i. t. d. Najvažnejše pa je: kapitalu stoji vedno na razpolago industrialna rezervna armada delavcev. Tako je kapitalist v stanu, vsak čas povečati svoje podjetje, nove delavce

nastaviti, produkcijo hitro zvečati in vsako ugodno konjunkturo pošteno izkoristiti.

Na začetku tega poglavja smo obrazložili, da stopa pod gospodarstvom veleobrti vedno bolj v ospredje industrialni kapital in da obvlada vedno bolj vse kapitalistično vrvenje. V kapitalistični industriji sami pa postanejo posebne industrialne panoge vodilne, tako zlasti tkalska in železarska industrija. Če kakšno izmed njiju kaj vspodbudi, n. pr. če se odpre kako novo tržišče, recimo Kitajsko, ali če se začno kakšne velike stavbe železnic, recimo v Ameriki, tedaj se ta industrija ne le hitro razširi, ampak sporoči to vspodbudo takoj vsemu gospodarskemu življenju. Kapitalisti povečajo svoja podjetja, začenjajo nova, njih potreba po sirovem in pomožnem materialu se poveča; nove delavce se vzame v službo, obenem pa rasto zemljiške rente, dobički in mezde. Povpraševanje po najrazličnejšem blagu stopa, najrazličnejše industrije se začenjajo udeleževati gospodarskega razcvita, ki postane sčasoma splošen. Zdi se, da mora vsako podjetje uspevati, zaupanje je slepo, kredit neomejen; kdor ima le kaj denarja, ga poskuša naložiti dobičkanosno; kdor je deležen naraščajočih rent in dobička, izkuša to izpremeniti v kapital. Omama je splošna.

Med tem pa se je produkcija strašansko razširila, kar je trg več potreboval, to je napravljeno, ali proizvaja se še vedno naprej. Drug ne ve za drugega in če temu ali onemu kapitalistu vzrastejo v treznih trenutkih razni pomisleki, jih pobije potreba, izrabiti konjunkturo in ne zaostati v konkurenci. Zadnjemu prede slabo. Prodaja nad potrebo produciranega blaga se vedno težje vrši in počasneje, skladišča trgovskih domov se polnijo, omama pa traja dalje. Tu pa mora kak trgovec plačati blago, katero je pred več meseci prevzel na kredit. Blago še ni prodano, on poseduje blago in ne denarja, pa ne more zadostiti svojim dolžnostim in postane bankeroten. Tovarnar pa ima prav tako plačati sirovine; ker pa njegov dolžnik ne more plačati, je tudi on uničen. Bankerot sledi bankerotu. Splošna prepadenost nastopi; na mesto slepega zaupanja stopi slepa bojazen, panika je splošna, krah je tu.

Vse gospodarsko življenje je kar najhujše prizadeto. Vsako podjetje, ki nima trdnih tal, propade. Propad ne zadene le na lažnjivi podlagi temelječih podjetij, ampak tudi vsa ona, ki se v navadnih časih komaj drže še pri življenju. V časih kriz je ekspropriacija kmetov, rokodelcev in malih kapitalistov najhitrejše pripravljena. Ali tudi mar-

sikak velikan pade in noben ni gotov, da ga splošni polom ne zdrobi. Tistim med velikimi kapitalisti, ki ostanejo, pa pripade obilna žetev; v dobah kriz se ne razlasti le „malih ljudi“, ampak se tudi združi podjetja v nekaj malo rok in že tako ogromna se še lažje povečajo kot drugače.

Noben pa ne ve, ali bo obstal, ali bo preživel krizo; in toliko časa, dokler kriza traja, dokler ne pride trgovsko in obrtno življenje v navadni tir, so vse strahote današnjega proizvodjalnega načina na vrhuncu; negotovost, sila, prostitucija in zločini rastejo od dne do dne. Tisoči poginejo od lakote in od mraza, ker so napravili preveč živil, preveč obleke in preveč stanovanj. Tu se najjasnejše vidi, da so današnje produktivne moči čim dalje manj združljive z blagovnim proizvodjanjem, da postaja posebna last proizvodjalnih sredstev vedno bolj prokletstvo, predvsem za neposedujoče, končno pa tudi za posedujoče.

Nekateri ekonomisti pričakujejo, da bodo karteli odstranili krize. Pa ni večje zmote nego je ta!

Če bi se hotelo po kartelih urediti produkcijo, bi morali tu obsegati vse proizvodjalske panoge in biti sezidani na mednarodnem temelju in se raztegovati čez

vse dežele, kjer je doma kapitalistični proizvodjalni način. Doslej pa še ni nobenega mednarodnega kartela v kaki industrialni panogi, ki bila merodajna za vse gospodarsko življenje. Mednarodne karte se težko utvori in prav tako težko vzdrži. Marx je že pred več nego 50 leti opomnil, da ne ustvarja le konkurenca monopola, ampak tudi monopol konkurenco. Čim večji je dobiček, ki pripade podjetjem enega kartela, tem večja je nevarnost, da poskusi kak izven kartela stoječ kapitalist odvzeti jim ta dobiček s tem, da ustanovi konkurenčno podjetje.

Karteli in trusti sami postajajo predmet in povod trgovskih špekulacij. Tvorijo najvišjo obliko akcijske družbe in so kakor nalašč, da najrazličnejše prevare, ki so lastne tem družbam, privedejo do vrhunca. Kakor je bila prevarna doba l. 1871—1873, doba ustanovitev akcijskih družb, tako je bila prevarna doba 1896—1900 doba ustanovitve kartelov in trustov, zla ti v Združenih državah ameriških. Kot zadržek nadprodukcije se karteli praviloma ne bodo obnesli. Njih glavna naloga napram nadprodukciji ni, da bi jo preprečili, ampak da njene posledice preneso raz ramena kapitalistov na delavce in konsumente. Karteli

pomagajo velikim kapitalistom, da pretrpe krizo, da produkcijo za nekaj časa omeje, da delavce odpuste od dela itd., ne da bi pri tem dobiček kaj trpel.

Pretresajmo pa to neverjetnost, da bi se posrečilo v dogledni dobi velike svetovne industrije organizirati v kartele, ki bi bili mednarodno in res strogo disciplinirani. Kakšne bi bile posledice! Konkurenca med kapitalisti ene in iste industrijske panoge bi bila s tem v najboljšem slučaju na eni strani odpravljena. Predaleč bi zašli, če bi preiskovali, kakšne posledice bi povročila konkurenca na drugih straneh, ki bi še ostale. Le eno si oglejmo: Čim bolj mineva konkurenca med podjetniki ene in iste industrijske panoge, tem večje je nasprotstvo med njimi in podjetniki drugih industrijskih panog, ki so na njih blago odkazani. Če ponehajo boji med posameznimi producenti ene in iste industrijske panoge, pa se poostrijo tem bolj boji med producenti in konsument — da porabimo to zadnjo besedo v najširšem njenem pomenu. V tem pomenu je pa vsak producent tudi konsument; tkalec n. pr. — ne da bi se ozirali na njegov osebni konsum — je konsument bombaža, premoga, strojev, olja itd. Vsak kapitalistični razred ne

razpada le v posameznike, ampak v posamezne vrste, ki se med seboj kar najhujše pobijajo.

Danes ima vsak kapitalist težnjo toliko kolikor mu je le mogoče producirati in toliko blaga, kolikor mu je le mogoče prinesiti na trg; kajti čim več blaga, tem več dobička — pri drugače povsem enakih okoliščinah. Le njegovi preračuni, če je trg zmožen, da prevzame toliko blaga, in naravno množina njegovega kapitala mu delajo pri proizvodnji zadržke. Nasproti temu pa se ne bo, če bo karteliranje splošno, proizvodnje uredilo in s tem prenehale krize, kakor nekateri to slikajo, ampak vsakega kartela sploh bo glavna težnja, da se bo proizvajalo kolikor mogoče malo, kajti čim manj je blaga, tem večje so cene. Prejšnja trgovska praksa, da se je v slučajih, če je bilo na trgu preveč blaga, en del uničil, samo da je ostalo blago dobilo dobičkosne cene, bo potem postala splošna praksa. Da pri tem družba ne more obstati, je jasno. Če stremi vsak kartel zase za podprodukcijo (da bi se manj izdelovalo), tako mora na drugi strani vsak težiti za tem, da prisili k nadprodukciji druge karte, katerih blago potrebuje. Mnogo potij vodi k temu. Najenostavnejši je ta, da se lastna

konzumcija še bolj omeji nego omejuje drug kartel svojo produkcijo. Daljši je-ta, da se pokliče znanost na pomoč, ki naj napravi nadomestno sredstvo za blago, katerega produkcija je omejena. Še daljši pot je, da začno dotični konsumentje sami proizvajati, kar potrebujejo.

Vzemimo slučaj, da utvor'jo bakreni rudniki kartel, omeje produkcijo bakra in vzdignejo njegove cene zelo visoko. Kaj sledi temu? Eni industrialci, katerih podjetja pretvarjajo baker, bodo ustavili delo, dokler ne pridejo boljši časi, drugi bodo skušali, druge kovine mesto bakra uporabljati; zopet drugi bodo skušali pridobiti si bakrene rudnike in jih začeti izrabljati ter se tako napraviti neodvisne od bakrenega ringa. Konec je, da se kartel razbije in bankrotira, in kriza je tu.

Če se to ne posreči, provzroči podprodukcija kartela umetno omejitev produkcije, torej zopet krizo v onih industrijskih panogah, ki konsumirajo produkte kartela kot surovino ali orodje i. t. d.

Karteli torej ne spravijo kriz s sveta. Če bi imeli v tem oziru kaj uspeha, mogel bi največ biti ta, da dobé krize drugo obliko — ali nobene boljše. Bankeroti ne bodo prenehali, razlika bo le-tà, da zadobi-

vajo večji obseg, da ne zadenejo le posameznih kapitalistov, ampak vedno kar cele vrste kapitalistov. Karteli ne morejo odstraniti kriz, pač pa morejo prozvročati krize, ki so še bolj uničevalne kot vse, kar smo videli dosedaj.

Šele potem, ko bi se vsi karteli združili v en sam, v čegar roki se bi zedinila vsa proizvodjalna sredstva vseh kapitalističnih narodov, ko bi dejansko zasebna last proizvodjalnih sredstev ponehala, šele potem bi karteliranje omogočilo odstranitev kriz. Nasproti temu pa so krize od neke višine gospodarskega razvoja naprej neizogibne, toliko časa, kolikor časa bo obstajala zasebna last proizvodjalnih sredstev. Ne gre, da bi se samo senčne strani zasebnega lastništva odstranile, zasebna last sama pa bi še dalje obstajala.

Kronična nadprodukcija.

Poleg periodičnih kriz, poleg časovne nadprodukcije, katere posledica je časovno uničenje vrednosti in zapravljanje moči, se razvija vedno silnejše trajna nadprodukcija in trajno zapravljanje moči.

Videli smo, da neprenehoma napreduje tehnični prevrat; vedno je obsežnejši, kajti

vsako leto osvoji kapitalistična veleprodukcija nove industrijske panoge, nove pokrajine; produktiviteta dela raste zato neprestano, in sicer (če se vzame skupnost kapitalističnih družb) vedno hitrejša in hitrejša. Obenem napreduje tudi kopičenje novega kapitala. Čimbolj raste izkoriščanje posameznega delavca in število izkoriščevanih delavcev (ne le v eni deželi, ampak v vseh po kapitalistično izkoriščanih deželah), tembolj tudi raste množstvo večvrednosti, temvečje bo tudi množstvo bogastva, ki ga more dati na stran vsako leto kapitalistični razred in ga izpremeniti v kapital.

Kapitalistična produkcija ne more obstati pri določenem obsegu; njena neprestana razširitev in neprestana razširitev njenega trga je življensko vprašanje za njo; prenehljaj je njena smrt. Med tem, ko se je v rokodelstvu in na kmetiji leto za letom enako veliko izdelalo in pridelalo in je produkcija praviloma rasla le v razmerju prebivalstva, ima kapitalistični proizvodjalni način že v naprej pogoj, da mora produkcija neprestano rasti; vsako zadržanje pomenja hiranje za družbo, ki je tem bolestnejše in neznosnejše, čim dalje traja. Poleg časovnih vspodbud, da se razširi produkcija, katere proizročajo časovne razširitve

trga, najdemo trajne pritiske za razširitev produkcije, ki pa prihajajo iz proizvajalnih razmer samih, in ki, ne da bi jih povzročila razširitev trga, povzročajo sami ne-prestano razširitev istega.

Ta razširitev pa v zadnjih treh desetletjih noče nič prav napredovati.

Res je polje, čez katero more kapitalistična produkcija svoj trg razširiti, velikansko; ne pozna lokalnih in nacionalnih plotov, sme si cel svet napraviti za svoj trg. Za kapitalistično produkcijo pa je že cel svet majhen. Še pred sto leti so tvorile poleg zapadnih delov Evrope le razne primorske dežele in otoki v drugih delih sveta trg za kapitalistično industrijo, ki je bila v glavnem na Angleškem doma. Ali kako močna je bila trdna volja in lakomnost kapitalistov, njih predbojevnikov in pomagačev, in kako ogromna so bila sredstva, ki so jih imeli pri rokah, kaže to, da so od tedaj vse dežele celega sveta napolnjene z blagom kapitalistične, ne le več samo angleške, ampak splošno evropske in severoameriške industrije tako, da so razen Kitajske na razpolago le taki trgi, v katerih se ne dobi nič več drugega nego mrzlico in pa — batine.

Občudovanja vreden razvoj prevaževalnih sredstev omogoča pač od leta do leta

vedno boljše izkoriščanje vsakega trga, ali prav pri onih narodih, ki niso čisto divji, ki so razvili neko gotovo kulturo, neke gotove kulturne pogoje, zadobiva trg vedno bolj drugo lice. Blago kapitalistične veleindustrije uniči povsod, ne le v Evropi, domača mala podjetja in izpremeni rokodelce in kmete v proletarce. To provzroči v vsakem prodajalnem trgu kapitalistične industrije dve važni izpremembi. Zmanjša nakupovalno moč prebivalstva in vpliva tako proti razširitvi prodaje na dotičnih trgih. Napravi pa si tudi tam — kar je še važnejše — s tem, da je ustvarilo proletarijat, podlago za uvedbo kapitalističnega proizvodjalnega načina. Evropska veleindustrija si koplje s tem svoj lastni grob. Za njo pomeni od gotove točke razvoja započenši vsaka daljša razširitev trga novega konkurenta. Veleindustrija Združenih držav, ki ni mnogo starejša kot povprečna človekova starost, ni le od evropejske popolnoma neodvisna, ampak celo stremi za tem, da si zase prisvoji vso Ameriko; še mlajša je ruska industrija, ki začinja vse velikanske kraje, ki jih Rusija poseduje v Evropi in Aziji, sama preskrbovati z industrijalnim blagom; Vzhodna Indija, Kitajska Japonska, Avstralija se razvijajo v industrialne države, ki bodo prej ali poslej proiz-

vajale že dovolj za svojo porabo. Kratko rečeno, zdi se, da se bliža trenotek, ko ne bo mogoče evropskega trga ne le več razširiti, ampak, ko se ga bo začelo manjšati, zoževati. To seveda pa ne bo nič drugega kot bankerot cele kapitalistične družbe.

Od nekaj časa sem pa medtem napreduje razširitev trga prepočasi za potrebe kapitalistične produkcije; nastavlja se ji vedno več in več ovir, postaja ji vedno bolj nemogoče, da bi polno razvila svoje produktivne moči. Dobe gospodarskega razcvita postajajo vedno krajše, dobe kriz pa vedno daljše, zlasti v starih industrialnih državah, kakor sta Anglija in Francija. Dežele, v katerih se še le kapitalistični proizvodjalni način razcvita, morejo imeti še daljše dobe prosperitete. So pa že poleg njih kapitalistično mlade dežele, ki imajo pa že kratke dobe razcvita in dolge dobe kriz, kakor Avstrija in Rusija.

Radi tega raste množstvo proizvodjalnih sredstev, katerih se bodisi dovolj, bodisi ne čisto nič ne izkoristi, množstvo bogastev, ki nič ne koristijo, množstvo delavnih moči, ki ostanejo, ne da bi se jih izrabilo. K tem ni prištevati le trume brezposelnih, ampak tudi vse one brezštevilne in še vedno se množeče parazite na telesu družbe, ki

poskušajo, ker ne morejo biti produktivno delavni, bedno životariti na najrazličnejše, često na take načine, ki so povsem odveč, ki pa često zahtevajo prav veliko truda, to so: mali posredovalni trgovci, gostilničarji, agentje, posredovalci; k tem spada dalje še cela ogromna množica članov tzv. lumpenproletarijata najrazličnejših stopinj, tako višji in nižji glumači, zločinci, kot obrt izvrševana prostitucija s svojimi zvodniki in drugimi podobnimi eksistencami; da je spadajo k tem številne čete onih, ki se jih posedujoči v svoje osebne službe vdinjajo; končno veliko množstvo vojakov. Neprestano naraščanje armad v zadnjih dvajsetih letih bi bilo komaj mogoče brez nadprodukcije, ki je dovolila industriji, da se je odrekla tolikemu številu delavnih moči

Kapitalistična družba se začenja zaduševati v lastnem preobilju; postaja vedno manj zmožna, da bi vzdržala polno razvite produktivnih moči, katere je vstvarila. Vedno več produktivnih moči mora ležati nerabljenih, vedno več produktov neupotrebjenih, če ne bi bilo tega, pa bi šlo vse k vragu.

Kapitalistični proizvodjalni način, nadomestitev proizvodjanja v malem s kapitalističnim veleproizvajanjem, čegar proizvodjalna sredstva so združena kot zasebna last v nekaj

malo rokah, čegar delavci so brezposestni proletarci, ta kapitalistični proizvodjalni način je bil sredstvo, da je skrajno omejeno produktivno silo dela, ki je bila lastna roko-delstvu in kmetišškemu poljedelstvu, neskončno razširil. To pa je bila svetovno-zgodovinska naloga kapitalističnega razreda. Izvršil jo je s tem, da je obložil razlaščene in izkoriščevane ljudske množice z groznimi bolečinami, ali izvršil jo je. Ta naloga je bila prav tako svetovna potreba kot obe podlagi, iz katerih je izšla, namreč: blagovno proizvodjanje in ž njim ozko spojeno zasebno lastništvo proizvodjalnih sredstev in proizvodov.

Ali če je bilo to in obe njegovi podlagi zgodovinsko potrebno, zdaj pa ni več. Opravila kapitalističnega razreda izvršujejo vedno bolj plačani uradniki, veliko množstvo kapitalistov ima le še nalogo, da potroši, kar drugi izdelajo; kapitalist je postal prav tako odveč, kot je bil fevdalni gospod pred sto leti.

Da še več. Kakor je bilo fevdalno plemstvo v osemnajstem stoletju, tako je danes kapitalistični razred že zapreka daljnemu razvoju. Zasebno lastništvo proizvodjalnih sredstev je že zdavnaj prenehalo, da bi zagotavljalo vsakemu producentu last njegovih proizvodov in

prostost. Hitro že jadra k temu, da bo to last in to prostost odpravila za vse prebivalstvo kapitalističnih narodov; iz temelja družbe postaja vedno bolj sredstvo, s katerim se uničujejo vsa temelja družbe. In iz sredstva, ki je vspodbujalo družbo, da kar najhitreje razvije svoje produktivne moči, se je izpremenilo v sredstvo, ki sili družbo vedno bolj k temu, da trati in pušča v nemar svoje produktivne moči.

Tako izpremeni zasebna last proizvajalnih sredstev svoje prvotno bistvo v popolno nasprotje ne le za producente malih podjetij, ampak za celo družbo. Iz moči, ki je vodila družabni razvoj, postane povod, da družba propade, da bankrotira.

Danes se ne vpraša več, ali naj se zasebna last proizvajalnih sredstev hoče vzdržati ali ne. Njen propad je gotov. Vpraša se le; Ali naj potegne tudi družbo s seboj v propad ali naj se družba otrese tega pogubnega bremena, da more svobodno in nanovo okrepčana iti dalje po poti, katero ji predpisujejo zakoni razvoja.

